

Een historische wandeling door het dal van *de Bonte Wetering* - deel II

Tijdens onze 1ste historische wandeling in augustus 1661 hebben we een redelijk goed beeld kunnen krijgen van het beekdallandschap, hoe het eruitzag en hoe het gebruikt werd. Hierbij was het ons opgevallen, dat de laagste delen van het beekdal een sterk venig karakter hadden met op veel plekken opwellend grondwater. Onze opdracht voor deze 2de historische wandeling is daarom de oorzaken van die natheid verder te verkennen en te onderzoeken wat de boeren doen om het gebied te ontwateren.

HET IS 16 OKTOBER 1661. Precies twee maanden na onze eerste grote tijdreis naar het Arnhemse schependom van de 17de eeuw. Ons gezelschap is wat groter dan bij de vorige trip, omdat vorige maand zich enkele geïnteresseerde medewerkers van de Gemeente hebben aangemeld. Ook het Waterschap toonde belangstelling en heeft de coördinator Beekherstel voor Arnhem-Oost, Sander Kwelkamp gestuurd om de oude waterlopen aan een nader onderzoek te onderwerpen.

Fig. 1 : Kaart (deel) van het oostelijk Schependom van Arnhem getekend in 1643 door Nicolaes Van Geelkercken - de excursieroute is aangegeven met groene pijlen, de excursiepunten met zwarte cijfers.

Herberg Terlet was ons de vorige keer uitstekend bevallen, maar vanwege de grote afstand tot het Beekdal en de slechte begaanbaarheid van de *Deventer Heerwegh* - vorige maand waren er opnieuw zware zandstormen geweest op de Zuid-Veluwe - hadden we toch maar besloten onderdak te zoeken in de stad Arnhem. Tijdreisbureau *Die Sonderlinghe Reyse* had ons Herberg De Ploeg aangeraden op de Grote Markt bij de Eusebiuskerk. Een goede keuze, want het is er schoon en de bedden blijken redelijk goed, zij het wat klein voor (lange!) tijdreizigers uit de 21ste eeuw. Bovendien kunnen we nu wandelend vanuit de stad het westelijke deel van het Schependom beter bekijken.

Ons ontbijt is stevig met roggebrood, kaas, haring en gort gekookt in karnemelk, dit alles weggespoeld met moutig Arnhems bier. Een goede start van de dag! Rond 9 uur komt onze gids, Henrick Jacob Rennen, ons ophalen. Na een hartelijke begroeting en een korte uiteenzetting van de wandelexcursie gaan we op pad. Bij het weggaan drukt de waard ons nog eens op het hart de tijd goed in de gaten te houden, want de Arnhemse stadspoorten sluiten 's avonds om 9 uur(!)

a) Op weg

We lopen over de Grote Markt langs de Eusebiuskerk naar de Beekstraat waar de Jansbeek stroomt. Wat een stank! De beek blijkt niet meer dan een modderige open riool te zijn, waar ratten en ander ongedierte vrij spel hebben. Verder moeten we erg wennen aan het oorverdovend geratel van de vele karren, die over de kasseien hobbelen en het geschreeuw van de marktkooplui, die luid hun waren aanprijzen.

We slaan snel rechtsaf en lopen door de Velperpoort richting Steenstraat. Hier nemen we de *Wegh na Roosendal*, die ons langzaam omhoog voert langs wit berijpte akkers en verspreid liggende boerderijen deels weggedoken achter lage heuvels. Het is koud, veel kouder dan we hadden verwacht. Henrick ziet ons rillen en memoreert nog eens het feit, dat het land al sinds het begin van de eeuw te kampen heeft met een flinke klimaatverslechtering. Dat betekent onder andere strengere winters en een korter groeiseizoen.

We passeren nu het St.-Anthonie Gasthuys, de leprozerie van de stad, die echter niet meer als zodanig dienst doet, omdat melaatsheid nauwelijks meer voorkomt in de Gelderse regio. Geleidelijk loopt de weg verder omhoog en krijgen we een fraai uitzicht over de omgeving. Achter ons zien we de ommuurde stad met de Velperpoort en rechts daarvan de Janspoort. Daarachter de stad zelf met de vele kerken, gebouwen en huizen, dicht opeengepakt. Aan beide zijden van de weg strekt het open glooiende heuvelland van het schependom zich uit, met diep ingesneden beekdalen en daarboven een stralende Ruysdaellucht. Voor ons in de verte ligt het donkere *heitvelt*.

b) Tabaksboeren in overtreding

Bij **excursiepunt 1** stoppen we. De roggeakkers hebben hier plaatsgemaakt voor een gewas, dat we niet meteen kunnen thuisbrengen. Dichterbij gekomen zien we wat het is : tabak! Onze gids legt uit, dat tabak een betrekkelijk nieuw gewas is in het schependom, maar dat het snel aan populariteit wint, omdat het veel opbrengt als pijp- en snuiftabak. Tabak verdraagt echter geen vorst en daarom hadden de boeren aanvankelijk slechte opbrengsten en zelfs misoogsten, deels vanwege het (te) korte groeiseizoen. Dankzij de komst van de broeibak echter kon dit probleem grotendeels worden opgelost.

Onze aandacht wordt opeens verstoord door luid krakeel afkomstig van een groep pachtboeren en zo te zien ook leden van de Raad en enkele schepenen. Henrick loopt voorzichtig naar voren in de richting van de luidruchtige groep om te zien wat er precies aan de hand is. Na een paar minuten komt hij terug en vertelt het volgende : de fortificatiemeester van de stad, Evert Banninck en zijn adjudant Rudolf Bastiaans zijn vorige week begonnen met een veldinspectie van het westelijk deel van de *Wegh na Roosendal*. Enkele pachtboeren en burgers hadden namelijk bij de Raad gemeld, dat de weg hier veel schade had opgelopen door het drukke vrachtverkeer, maar ook door de zware regenval van eind vorige maand. Tijdens de daaropvolgende inspectie door de fortificatiemeester kon men de omvang van de wegschade goed vaststellen. Men ontdekte echter ook iets anders : een aantal tabaksboeren had stilletjes hun tabakshoven uitgebreid richting openbare weg. Hierdoor was deze op sommige plaatsen een stuk smaller geworden, wat vooral tijdens de drukke ochtenden veel stagnatie opleverde

voor het wegverkeer. Op fysieke beschadiging van openbare heerwegen stonden zware geldboetes en dat wisten de pachtboeren. Dus toen Banninck vanochtend was teruggekomen in gezelschap van de schout en enkele schepenen om de overtreders te bekeuren, stonden die met stokken en vlegels klaar. Het is duidelijk, dat hier flinke klappen gaan vallen!

Henrick maant ons daarom snel door te lopen. Voor tijdreizigers is er een extra risico, namelijk dat als zij fysiek betrokken raken in een conflict, terugkeer naar de 'eigen' tijd in gevaar kan komen. Er waren in het verleden al enkele gevallen geweest van reizigers, die na directe betrokkenheid bij een ruzie bleven steken in de 'oude reistijd'. Geen prettig vooruitzicht dus! Ons reisgezelschap heeft daarom geen verdere aansporing nodig van de gids en vervolgt schielijk zijn weg richting landgoed Klarenbeek. Al snel zien we de visvijvers van het landgoed liggen met in de verte de Arnhemse *Galgenberg*. Omdat we echter al wat achterliggen op ons reisschema, besluiten we om **excursiepunt 2** op de terugweg te doen.

c) Het landgoed Angerestein

Na enige tijd lopen slaan we rechtsaf en komen we aan bij **excursiepunt 3**, waar we een fraai stenen gebouw aantreffen omringd door een vernieuwde gracht, de spijker van *Angerestein*. Dit gebouw met het omliggend landgoed is enige tijd terug gekocht door *bosmeester* Daniel 't Zas. De spijker werd voorheen alleen gebruikt voor graanopslag, maar wordt sinds enige tijd 's bewoond als er geen graan ligt opgeslagen. 't Zas is van plan om er nu permanent in te gaan wonen en heeft daartoe een aantal verbouwingen uitgevoerd. Verder heeft hij de smalle gracht om het huis verbreed en verfraaid om het nieuwe onderkomen wat meer allure te geven. De watervoorziening voor de gracht vormt geen probleem, want uit veel plekken in de directe omgeving zien we helder bronwater omhoog borrelen. Enkele van deze bronpunten zijn verder tot sprengen uitgegraven.

Het Waterschap onder leiding van Kwelkamp komt nu in actie en brengt gezwind de meegebrachte apparatuur voor debietmeting in stelling. Van twee sprengbeken worden op een aantal plekken stroomprofiel en stroomsnelheid bepaald.

Wij kijken nog wat verder rond op het landgoed en bewonderen de schitterende boomgaard met veel hoogstamappels, peren en kwetsen. Ook lopen we langs de oude papiermolen, die al een tijdje buiten gebruik is. We zien, dat de molen gevoed wordt door het water uit de sprengbeken van Angerestein, maar niet door de Bonte Weteringh.

d) Het Elzenbronbos

Nadat de medewerkers van het Waterschap hun debietmetingen hebben afgerond, lopen we door naar **excursiepunt 4**, gelegen in het brede, lage deel van het beekdal tussen landgoed Angerestein en de uitloper van de *Rennenbergs* - vanwaar we tijdens onze eerste trip zo'n fraai uitzicht hadden over de omgeving. Henrick waarschuwt ons om hier extra goed uit te kijken vanwege het verraderlijk zachte veen, dat hier overal aanwezig is. Hij had dit nog niet gezegd of achter ons klinkt opeens een rauwe kreet : nog net zien we hoe Kwelkamp bijna tot zijn middel wegzakt in een zompige veendepressie. Dankzij de grote tegenwoordigheid van geest echter van Joke Hendriks, lid van onze Beekdalgroep, die een grondboor had meegenomen, kan de onfortuinlijke man echter snel in veiligheid gebracht worden. Het blijft vervolgens onduidelijk wat er precies gebeurd is, maar vermoedelijk wilde Kwelkamp na de succesvolle metingen van de sprengbeken bij Angerestein, in het lager gelegen veengebied een vergelijkbare beekstroom opsporen voor een aanvullende debietmeting.

De Beekdalgroep is inmiddels begonnen met het nemen van grondmonsters voor routine analyse en het verzamelen van plantensoorten voor de vegetatiecollectie. Steeds duidelijker wordt nu dat we in dit gebied te maken hebben met een vitaal Elzenbronbos in ontwikkeling met kenmerkende soorten als Goudveil en Lidrus. We maken nog wat foto's van het landschap en enkele close-ups van het veenoppervlak, dat op veel plekken bedekt is met een dikke laag drab van roestbruin ijzeroxide.

e) Wegh na Zutphen blijkt onbegaanbaar

Voorzichtig vervolgen we onze weg langs het vochtige beekdal verder naar beneden tot we bij de *Wegh na Zutphen* (huidige Velperweg) zijn aangekomen. Wat we daar aantreffen slaat ons met stomheid :

het bruggetje, dat tijdens onze vorige trip nog in goede staat verkeerde, blijkt volledig te zijn weggeslagen, waardoor de Munnickhuyserbeek hier in volle breedte is uitgewaaid over de oude heerweg. Die is daardoor voor een groot deel onbegaanbaar geworden. Reden voor de *stadsrentmeester*, Arnold van Gheelen, verantwoordelijk voor het toezicht op het algemene wegonderhoud, om in te grijpen. We zien hem samen met een aantal schepenen in druk overleg met de eigenaar van landgoed Presickhave, Johan de Vooght.

Onze gids loopt nu wat verder naar voren om polshoogte te nemen. Het blijkt dat De Vooght, die als 'aanliggende' landeigenaar onderhoudsplichtig is voor een deel van de Zutphense heerweg, resoluut weigert nog langer mee te betalen aan het wegonderhoud ter hoogte van de Rennenenk. De reden: precies een jaar geleden diende hij een uitgewerkt plan in bij de Raad om het water-overlastprobleem langs de Zutphenseweg structureel aan te pakken. Het plan behelst de aanleg van een wat meer noordelijk, hoger gelegen weg, die onder andere over de Rennenenk zou lopen richting Daalhuizen. Hoewel de Raad in eerste instantie positief had gereageerd, was er door hen daarna geen enkele actie meer ondernomen. Tot woede van De Vooght!

Dan gebeurt er iets onverwachts: twee medereizigers uit onze groep, beiden werkzaam bij de Gemeente, Lehny van der Elskamp en Dirk Klein-Zuid-Assink hebben zich stilletjes bij de zeventiende-eeuwers gevoegd, die nog steeds gewikkeld zijn in een heftige woordenwisseling. Van der Elskamp vraagt dan beleefd het woord en spreekt de groep als volgt toe: "Goedemiddag heren, neemt u mij niet kwalijk dat ik U even onderbreek, maar is het misschien een idee om in plaats van verlegging of versteviging van de weg eerst te denken aan verbetering van de wegdrainage? De bouw bijvoorbeeld van een of meerdere stenen bruggetjes met voldoende doorstroomcapaciteit op plaatsen waar het beekwater de weg kruist zou al veel van de huidige problemen kunnen wegnemen. Daarnaast zou de aanleg van afwateringssloten aan beide zijden van de weg een goede verbetering zijn."

Totaal verrast door deze onverwachte, vrijmoedige tussenkomst zijn Van Gheelen en de schepenen even sprakeloos. Na een korte stilte geven ze echter toe, dat de door Van der Elskamp gedane suggesties zeker steekhoudend zijn en een structurele oplossing voor de problemen dichterbij zouden kunnen brengen, mits, zo voegen zij er direct aan toe, de benodigde fondsen tijdig door de verantwoordelijke personen en instanties bijeengebracht kunnen worden.

Nieuwsgierig geworden door ons weinig zeventiende-eeuws voorkomen en vreemde Hollandse accent wil de stadsmeester en zijn gevolg vervolgens precies weten wie wij zijn en waar wij vandaan komen. Onze gids legt uit, dat er sinds vorig jaar tijdreizen worden georganiseerd door onderzoeksbureau *Die Sonderlinghe Reyse*. Vanuit de toekomst naar de zeventiende eeuw. Dat onze groep bestaat uit tijdreizigers uit het jaar 2021, die onder zijn leiding een historische wandeling maken door het Schependom.

Van Gheelen en zijn mensen kijken eerst wat ongelovig, maar bombarderen ons dan met een groot aantal vragen: Komt er weer oorlog met Engeland? Zijn er deze eeuw nog pestepidemieën te verwachten in Arnhem? Hoe lang blijft die arrogante regentenkliek uit Amsterdam nog aan de macht? Gaat het klimaat (nog) kouder worden? Op een aantal van deze vragen proberen we zo goed mogelijk antwoord te geven, maar na ongeveer een kwartier geeft Henrick het sein, dat we helaas verder moeten vanwege onze afspraak met Dirck Sebus. We nemen afscheid van De Vooght en Van Gheelen hen veel succes wensend met het herstel van de Zutphense heerweg. Daarna lopen we door over de stuwwalrug via de Rennenenk en de Rennenbergs naar **excursiepunt 5**: Boerderij De Gront van de familie Sebus.

f) Op bezoek bij Dirck en Antje Sebus

Dirck en Antje Sebus, die al meer dan 15 jaar op boerderij De Gront wonen, hebben ons uitgenodigd voor een uitgebreid zeventiende-eeuws *noenmaal*. Antje heeft een groot haardvuur aangemaakt, waar we onze koude ledematen kunnen opwarmen. De tot het bot verkleumde Kwelkamp kruipt zowat in de haard en begint na een tijdje gelukkig weer wat kleur te krijgen.

Wij vragen Antje belangstellend naar haar groentetuin, die we twee maanden terug tijdens onze eerste wandeling hebben kunnen bewonderen. Na de maaltijd lopen we met haar en dochter Ylske naar de moestuin. Er staat nog veel op het land, waaronder warmoes, boerenkool, winterwortelen en pastinaak. 1661 is een koud en nat jaar geweest, waardoor de tuin veel te kampen heeft gehad met wateroverlast. Het plan is daarom in het voorjaar een aantal nieuwe greppels te graven ter verbetering van de drainage. Ylske is daarnaast in overleg met andere pachtboeren bezig met het opzetten van een kleinschalig project voor de productie van aangepaste bladgroenten, die goed tegen natte voeten kunnen, zoals waterkers en postelein. Deze groenten worden weliswaar nauwelijks door de gewone man gegeten ('bokkenvoer'), maar verheugen zich in een snel toenemende populariteit bij de elite. Hier valt dus geld te verdienen!

We lopen achter de boerderij langs richting de Bonte Weteringh en zien dat deze brede afwateringsgeul (nog) niet verbonden is met de Angeresteinse sprengbeken. De doortrekking heeft dus kennelijk later plaatsgevonden, vermoedelijk in het begin van de 18de eeuw. Terug in de boerderij ontmoeten we Dirck's buurman, Christiaan van Maanen, die al enige jaren enthousiast aan het experimenteren is met nieuwe tuinbouwgewassen. Zo was hij betrokken bij het succesvolle Arnhem-Tabakstad project en twee jaar geleden heeft hij zich geworpen op de verbetering van hopvariëteiten en op de druiventeelt. Deze laatste onderneming wil echter niet erg vlotten vanwege de koude zomers van de laatste tijd en ook het voorkomen van *witzwam* (meeldauw). Hij is echter niet een man, die snel bij de pakken neerzit, want onlangs is hij in samenwerking met de *Hortus botanicus* in Leiden een inventarisatie begonnen van veelbelovende koude-tolerante druivensoorten.

De gastheer vragen we hoe het verder is afgelopen met zijn rechtszaak, die hij samen met andere pachtboeren had aangespannen tegen de eigenaar en de beheerder van de schaapskudde. Hun klacht was, dat zij als gevolg van het slechte onderhoud van de afrastering van de *schaapsdrift*, die langs hun akkers voert, ernstige gewasschade hadden geleden door losgebroken schapen. Hij kan ons goed nieuws melden : begin van deze maand zijn zij door het Stadsgericht geheel in het gelijk gesteld. De eigenaar en de beheerder van de schaapskudde moeten nu, naast een forse boete, de boeren compensatiegeld betalen voor geleden schade en de kapotte afrastering binnen twee weken herstellen.

De noenmaaltijd overtreft al onze verwachtingen. Het bestaat uit geroosterd varkensvlees met een stoofpotje van gekookte groenten en een uitgebreide salade, beide met groenten uit eigen tuin. Daarnaast erwtensoep met wortel, zelfgemaakte worst met grutten en rozijnen met spek. Het geserveerde bier is van uitstekende kwaliteit en voor de fijnproevers is er *claret* wijn. Iedereen laat het zich daarom goed smaken!

g) Terug naar de stad

Gezelligheid kent geen tijd, ook niet in de zeventiende eeuw, maar helaas onze tijdreisklok tikt door. De middag is al bijna verstreken als Henrick opstaat en iedereen vriendelijk verzoekt zich klaar te maken voor vertrek. Dan hebben we ruim de tijd om voor de schemering bij de stadspoort te zijn. Met spijt nemen we afscheid van de Sebus-familie. We danken hen zeer hartelijk voor de genoten gastvrijheid inclusief de bijzondere noenmaaltijd. Dirck antwoordt dat mocht er volgend jaar opnieuw een historische wandeling in de buurt zijn, hij ons graag weer verwelkomt in huize De Gront!

We wandelen richting Roosendalse heerweg. Daar aangekomen slaan we linksaf naar Klarenbeek. Bij **excursiepunt 2** is helaas weinig meer te zien, omdat de vijvers grotendeels met een laag ijs bedekt zijn. Ook bij de Vijverberg treffen we weinig aan : de stenen resten van het oude Kartuizerklooster zijn verdwenen. Veel ervan blijkt te zijn hergebruikt voor de bouw van de nieuwe stadsmuren.

We lopen verder richting stad en komen aan bij **excursiepunt 1**, waar Evert Banninck en zijn mannen inmiddels zijn vertrokken. Het voorste deel van de doorgetrokken tabakshoven is leeggehaald en weer onderdeel van de weg gemaakt, zodat alle hindernissen voor het verkeer zijn weggenomen. We spreken met een van de omstanders, Mariken Bongaerts, die kort en helder uiteenzet waar het volgens haar om gaat. "*Goed dat Banninck deze tabaksboeren meteen heeft aangepakt. Veel van onze burgers,*

zo blijkt ook hier weer, moeten gewoon nog leren, dat de openbare weg er niet is voor eigen gewin, maar voor algemeen nut en gebruik. Sommigen denken nog steeds, dat ze op een soort eiland leven in de stad. Het van de weg drukken van het andere verkeer kan daarom niet ongestraft blijven.” Wijze woorden. We lopen nu rustig het laatste stuk van de wandeling naar de Velperpoort onderweg genietend van een fraaie zonsondergang. In de stad steken we door richting Grote Markt. Daar zijn al op enkele plekken de olielantaarns aangestoken, die een warm geel licht verspreiden. Herberg De Ploeg blijkt fraai verlicht. Binnengekomen zien we, dat de waard al een groot tableau ambachtelijk gabelbier voor ons heeft klaargezet. Een uitstekend idee!

Als iedereen binnen is, heffen we het glas en neemt onze gids het woord : Beste tijdreizigers, ik denk dat we wederom kunnen terugblikken op een geslaagde historische wandeling. Jullie hebben veel gezien, gemeten en genoteerd. En lekker gegeten! Ik wens jullie allen mede namens *Die Sonderlinghe Reyse* een behouden terugreis en een goede uitwerking van alle bevindingen.

Wat mij als tijdreisgids telkens weer veel energie geeft, is de grote genegenheid, die Arnhemmers of zij nu uit de 17de eeuw of uit de 21ste eeuw komen, koesteren voor hun stad. Misschien is Arnhem uniek in dit opzicht..

*Want waer werd toch 'n hechter band
dan tusschen mensch en stadt
Ter weerd oit gevonden?*

En met deze bezielende Vondeliaanse woorden neemt onze gewaardeerde gids afscheid. Groot applaus. Henrick bedankt! Volgend jaar zien wij elkaar weer bij de 3de historische wandeling van *Die Sonderlinghe Reyse*.

Rob Hennemann
Initiatiefgroep Park Beek-op-de-Paasberg

Geraadpleegde bronnen

- *Kaart van het Monnikhuizertiend* getekend door N. van Geelkercken (1643).
- *De Velperweg In kaart gebracht, 1600-1795, Eigenaren en eigenaardigheden* - Menno Potjer (2008).
- *Angerenstein, Van landgoed tot woonwijk* - Stichting Wijkbelangen Angerenstein (2008).